

Бентежна сила справжньої МОЛИТВИ

РОБЕРТ БЕРРОН

17 КВІТНЯ 2019

Одною з найразючіших літературних постатей ХХ століття була ірландська письменниця Айріс Мердок. Можливо, ви чули про її дивовижні глибокі романи «Відрубана голова» та «Школа чеснот» або натрапляли на абстрактніші філософські тексти – «Суверенітет добра» чи «Метафізика як керівництво з моралі». Найбільша слава прийшла до неї після смерті – завдяки книжці спогадів Джона Бейлі, її чоловіка, про повільне й емоційно нещадне сповзання дружини у хворобу Альцгеймера. Історія про те, як одна з найяскравіших жінок свого часу поступово втрачає розум, щонайменше пригнічує. Але завдяки майстерній розповіді Бейлі цей досвід, попри все, може дати добрі плоди.

Фото: Bertrand Gabioud

Ретельне дослідження художніх і філософських текстів Айріс Мердок свідчить про те, що її сприйняття людської природи було послідовно похмуре. На її думку, покладаючись лише на власні сили, людина занурюється в себе, черствіє серцем і завзято намагається звести весь світ до вузьких меж власного егоїзму. Такі погляди, звісно, доволі близькі до класичного християнського вчення про первородний гріх. Айріс Мердок доходить висновку, що, аби вирватися з в'язниці самозаглиблення, ми потребуємо духовних вправ; а через те, що нам так зручно бути зануреними в себе, ці вправи мають бути доволі приголомшливими змінами статусу-кво. Ми потребуємо Блага – у тій чи іншій формі – щоб вирватися з панцира свого страшного самолюбства.

Перша така вправа, на думку Айріс Мердок, – це вивчення іноземних мов. Забава з іншою мовою може бути легким веселим досвідом, здатним переконати людину, що словами можна послуговуватися грайливо. Але коли мову доводиться – заради виживання чи успіху – добре вивчити, то швидко з'ясується, якою невідвладною, вимогливою й непримиренною вона може бути. Французьку не обходить, чи скоряються вам її нюанси, словниковий запас або дещо ірраціональна орфографія; німецьку мало турбує, чи вам вдалося оцінити її заплутаний – для носіїв англійської – порядок слів; грецьку анітрохи не зачіпає, якщо ви не здатні оволодіти

її алфавітом, а латинська абсолютно байдужа до ваших зусиль розібратися з її системою закінчень і словоформ. Ці мовні системи – об'єктивні, впорядковані, заплутані та красиві – просто є, і вони скоряють кожного, хто наважиться опанувати їх.

Вимогливу іншість французької мови я відчув невдовзі після прибуття до Парижа на докторантуру. Ми з друзями сиділи в переповненому ресторані в розпал обідньої перерви, і стереотипно гордий і нетерплячий офіціант підійшов узяти наше замовлення. Щойно він звернув на мене владний погляд і промовив «Oui?», я забув усю ретельно вивчену ресторанну лексику й дієприкметники минулого часу і зміг відповісти лише недоладним дитячим белькотінням. Як зреагував офіціант? Повернувся й пішов геть.

Ми потребуємо Блага – у тій чи іншій формі – щоб вирватися з панцира свого страшного самолюбства.

Друга духовна вправа, яку радить Айріс Мердок для приборкання егоцентризму, – це зустріч зі справжнім витвором мистецтва. Другосортне мистецтво насамперед призначене для задоволення. Комфортне, знайоме, приємне для ока, воно не кидає особливого виклику чутливості того, хто його сприймає. Наприклад, музика, яка лунає в ліфті чи в приймальні лікаря, має лише відволікати чи заспокоювати слухача; і картини, які висять у більшості готельних номерів і вестибюлів корпорацій, призначені втішати невибагливий смак. Ці твори передбачувано вписуються в загальновизнані канони доцільності, тож ми забуваємо їх майже одразу, щойно побачимо. Проте велике і справжнє мистецтво не прагне догодити. Навпаки, воно постає в усій своїй цілісності та діє на власних умовах, принципово байдуже до реакції глядача або слухача. В одній зі сцен автобіографічного шедевра «Портрет митця замолоду» Джеймс Джойс блискуче показує динаміку зустрічі з істинно прекрасним. Стівен Дедалус (фікційне альтер-его Джойса) тиняється морським берегом десь за Дубліном, коли помічає на тлі прибою жінку неперевершеної вроди. Він зупиняється та, знерухомлений красою, очима вбирає цей образ. Жінка раптом дивиться на нього й «спокійно витримує його погляд», перш ніж повернутися до споглядання відкритого моря. Байдужа до його почуттів і реакцій, вона дозволила йому спостерігати. Нарешті, зовсім змінений цією зустріччю, Стівен вигукує: «Боже небесний!» – і в ту мить вирішує стати художником, хроністом таких епіфаній прекрасного. Чарівна дівчина, що стояла на березі, не так утішила погляд Стівена Дедалуса, як змінила його, витягнувши з похмурого самозанурення та вказавши на покликання. Ганс Урс фон Бальтазар дуже схоже зауважує, що спочатку прекрасне обирає спостерігача, а потім посиляє його з місією проголошувати побачене. Кілька років тому журнал «Rolling Stone» попросив

низку відомих музикантів назвати першу пісню, яка «перевернула їхній світ». Деякі відповіді були доволі банальні, але переважна більшість таки резонувала з Джойсом: опитані інстинктивно відчували різницю між просто приємними піснями (хай якими великими) та піснями, що виштовхували зі стану самовдоволення, змінюючи світобачення. Такі зустрічі з прекрасним Айріс Мердок і радить як духовні вправи.

Саме в цьому контексті я хотів би поміркувати про знамениту євангельську історію про фарисея й митаря (Лк 18, 9-14). Ісус розповідає про фарисея, який «ставши, молився так у собі: Боже, дякую Тобі, що я не такий, як інші люди – грабіжники, несправедливі, перелюбці, або як оцей митар». Це, на думку Ісуса, лукавство, зовсім неадекватна молитва, адже вона просто утверджує людину в її самолюбстві. У цих словах, безумовно, просто розлого виявлене самовдоволення, але навіть фарисеєва мова тіла видає його: він стає у присутності Бога із упевненістю, яка аж межує з пихатістю. Сама молитва віддзеркалює його світ. Як другосортний мистецький твір чи белькотіння туриста, вона має просту функцію – догоджати. Тож той, до кого молиться фарисей, – це неодмінно фальшивий бог, ідол, який кориться чийсь егоїстичним потребам.

Молитва має силу скинути з п'єдесталу людське его й перевернути світ того, чиї уста її промовляють.

Але потім Ісус запрошує нас замислитися про молитву митаря. По-перше, промовиста його постава: «А митар, ставши здалека, не смів і очей звести до неба». Цей чоловік розуміє, що перебуває у присутності непідвладної сили, якою в принципі не може маніпулювати; тож він усім тілом показує, що сам кориться цій вищій владі, і говорить із простим красномовством: «Боже, змилуйся надо мною грішним!» І хоча це виразні слова, породжені розумом і волею митаря, у них нема претензії на незалежність і силу мовця – навпаки. Це більше крик або волення, визнання того, що він потребує чогось – отого таємничого милосердя, про яке благає.

У першій молитві бог – головний глядач в аудиторії, зібраній навколо его фарисея. Проте у другій Бог – головний актор, а митар – глядач, що чекає на виставу, яку й уявити не зовсім може. Саме тому молитва митаря – це приклад духовної вправи, про яку йдеться Айріс Мердок. Це так, ніби тебе опановує французька мова, або «Герніка» Пікассо, або «Екстаз святої Терези» Берніні.

У східній християнській традиції надзвичайно важлива «Ісусова молитва». Чи цілоденно молиться нею монах-відлюдник, чи іноді промовляє її людина, занурена в мирські клопоти, – у кожному разі ця молитва зміцнює духовне життя багатьох християн. Її формула впливає з молитви митаря: «Господи Ісусе Христе, Сину Бога Живого, змилуйся надо мною грішним». Отак без прикрас, просто, навіть грубо. Але ця молитва має силу скинути з п'єдесталу людське еґо й перевернути світ того, чиї уста її промовляють.

Тому вона одночасно скеровує грішника до переображення та прославляє істинного Бога.

Текст уперше опубліковано на сайті «Word on Fire».